
КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3

І. В. Берднік, к. ю. н., доцент

**ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ВОДНІ РЕСУРСИ,
ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ**

Анотація. Розглянуто питання відмежування злочинів, що посягають на водні ресурси, від злочинів проти власності за об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Визначено особливості кваліфікації злочинів, що посягають на водні ресурси. Це дозволить сформулювати теоретичні та практичні рекомендації з кримінально-правової оцінки названих посягань та визначити рекомендації з приводу її здійснення правозастосовчими органами.

Ключові слова: водні ресурси; злочини проти власності; кваліфікація; кримінальне право; кримінально-правова охорона.

І. В. Бердник, к. ю. н., доцент

**ОТГРАНИЧЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, ПОСЯГАЮЩИХ НА ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ,
ОТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ: ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ**

Аннотация. Рассмотрены вопросы отграничения преступлений, посягающих на водные ресурсы, от преступлений против собственности по объективным и субъективным признакам. Определены особенности квалификации преступлений, посягающих на водные ресурсы. Это позволит сформулировать теоретические и практические рекомендации по уголовно-правовой оценке названных посягательств и определить рекомендации по поводу ее осуществления правоприменительными органами.

Ключевые слова: водные ресурсы; преступления против собственности; квалификация; уголовное право; уголовно-правовая охрана.

I. V. Berdnik, Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor**DIFFERENTIATION OF CRIMES ENCROACHING ON WATER RESOURCES
AND CRIMES AGAINST PROPERTY: PROBLEMS OF QUALIFICATION**

Abstract. The issue of distinguishing offenses against water resources, from crimes against property on objective and subjective grounds is considered. The peculiarities of qualification of crimes encroaching on water resources are determined. This will allow formulating theoretical and practical recommendations on the criminal legal assessment of the above-mentioned offenses and to determine recommendations for its implementation by law enforcement agencies.

Keywords: water resources; property crimes; qualification; Criminal Law; criminal law enforcement.

Актуальність теми дослідження. Поняття кваліфікації є одним з центральних і таких, що часто застосовується у теорії кримінального права та правозастосовній практиці. З назв значної кількості публікацій випливає, що вони присвячені або загальним проблемам кваліфікації, або ж питанням кваліфікації окремих видів злочинів. Правильна кваліфікація є однією з головних задач у діяльності правозастосовчих органів. Кваліфікація злочину зводиться до встановлення та юридичного закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння та ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою [1, с. 5].

Постановка проблеми. Дослідження кримінально-правової охорони водних ресурсів, визначення змісту важливих для теорії кримінального права і для правозастосовчої практики

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

понять, використаних в Особливій частині КК, слід вважати підставою для вирішення основних проблем кваліфікації посягань на водні ресурси та їх відмежування від суміжних злочинів та інших правопорушень. Зрештою, це дозволить сформулювати теоретичні та практичні рекомендації з кримінально-правової оцінки названих посягань та визначити рекомендації з приводу її здійснення правозастосовчими органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені питання неодноразово були предметом наукового інтересу широкого кола дослідників, серед яких є наступні: Берзін П. С., Панов М. І., Олійник П.В. та інші вчені. Однак, сьогодні питання відмежування злочинів, що посягають на водні ресурси, від злочинів проти власності є дискусійними і викликають багато проблем при кваліфікації злочинів, що посягають на водні ресурси.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Недостатнім слід визнати дослідження науковцями питань конкуренції кримінально-правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля та проти власності.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення проблемних питань відмежування злочинів, що посягають на водні ресурси, від злочинів проти власності, що дозволить сформулювати теоретичні та практичні рекомендації з кримінально-правової оцінки названих посягань.

Виклад основного матеріалу. Причини помилок при кваліфікації можуть бути суб'єктивного або об'єктивного характеру. До суб'єктивних відносяться причини, обумовлені ознаками правозастосовувача: неналежна професійна підготовка, недбале ставлення до виконання своїх обов'язків (наприклад, однобічність і неповнота в збиранні доказів) тощо.

З огляду на це доцільно звернути увагу на існуючий підхід стосовно ознак складів злочинів, які підлягають співвідношенню та враховуються при кваліфікації злочинів. Йдеться про те, що такі ознаки можна «представити» як: а) відмінні (у цьому разі подається формула: $a \neq b$), які поділяються на очевидні, наприклад, умисел та необережність, і латентні (або, іншими словами, приховані); б) загальні або «спільні» (подається формула: $a = b$), які можуть бути очевидними (наприклад, суспільно небезпечний наслідок у вигляді майнової шкоди) і латентними [2, с. 121] (приміром, тяжкі наслідки, що стосуються порушення правил охорони вод) [3, с. 245]. Серед таких ознак складів злочинів, що в процесі кваліфікації підлягають співвідношенню, схожими визнаються ті чи інші пари загальних та латентних відмінних ознак, у зв'язку з чим суміжними вважаються склади злочинів, які мають схожі ознаки у різних комбінаціях. Функцію критеріїв («компонентів» підстав) розмежування таких суміжних складів виконують саме відмінні ознаки [2, с. 152], які в літературі ще називають «розмежувальними» [4, с. 358]. Такими «розмежувальними ознаками» визнаються ті, що відображені порівнюваними поняттями, а також несумісними поняттями [4, с. 358]. Непорівнюваними поняттями є спеціальні ознаки складів злочинів – тих, що є спеціальними один щодо одного [4, с. 359]. На підставі цього суміжними слід вважати такі злочини, юридичні склади яких мають схожі ознаки (загальні та латентні відмінні) у різних комбінаціях [3, с. 245].

Спільні ознаки, які на практиці можуть викликати проблеми при здійсненні кримінально-правової кваліфікації, із злочинами, що посягають на водні ресурси, мають і окремі злочини проти власності. Зокрема, виникають складнощі при розмежуванні таких злочинів проти довкілля, як знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України), незаконна порубка лісу (ст. 246 КК України), незаконне полювання (ст. 248 КК України), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України), від таких злочинів проти власності, як крадіжка (ст. 185 КК України), грабіж (ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), умисне чи необережне знищення або пошкодження чужого майна (статті 194 і 196 КК України).

По-перше, зазначені злочини відрізняються за своїми об'єктами. родовим об'єктом злочинів проти довкілля виступають суспільні відносини щодо охорони довкілля, забезпечення

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

збереження у природній багатоманітності, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, охорони нормального екологічного стану біосфери [5, с. 270]. Родовим об'єктом злочинів проти власності є економічні відносини власності, тобто відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном.

Також дані злочини різняться за своїми предметами. Так, предметом злочинів проти власності є майно. У науковій юридичній літературі усталеною є думка, що майно як об'єкт злочину характеризується такими ознаками: фізичною, економічною, соціальною та юридичною. Фізична ознака полягає у тому, що таке майно є реально існуючим. Економічна ознака полягає у тому, що таке майно має відповідну грошову оцінку. Соціальна ознака передбачає, що майно як предмет злочину є таким, що створено у результаті трудової діяльності людини. Відповідно до юридичної ознаки майно, що стало предметом злочину, не належить на законних підставах винній особі. Усі перераховані ознаки не властиві предметам злочинів проти довкілля.

Науковці для відмежування злочинів проти довкілля від злочинів проти власності пропонують використовувати ознаку трудового вкладу людини у створення цих предметів. Для визнання предметів, що знаходяться у природному середовищі, у якості майна, тобто предметом злочинів проти власності, необхідно, щоб ці предмети були вилучені із цього середовища цілеспрямованою працею людини, її трудом (виловлена риба, зрублене дерево тощо) або відокремлені від нього (звір чи птах, які відловили капканом, риба, зловлена у сітки чи поміщена в підводні садки) та включені до фондів власника як майно [6, с. 90]. Предмети природи слід визнавати майном і тоді, коли вони, не будучи відокремленими від природного середовища, спеціально розводяться чи вирощуються на природній основі і є продуктом незавершеного циклу товарного виробництва (риба, що вирощується в нагульних ставках рибгосподарств або розводиться на рибоводних заводах; молодняк цінних хутрових звірів, що утримується у звіророзплідниках і вольєрах державних або приватних заповідників чи спеціалізованих господарств; дерева і декоративний чагарник чи інші насадження, висаджені на товарних плантаціях лісорозплідників тощо) [7, с. 43].

На відміну від цього, наприклад, заволодіння предметами живої та неживої природи, які знаходяться у природному стані й не вилучені із цього стану цілеспрямованою працею людини, чи знищення їх або пошкодження, становить, за наявності всіх необхідних умов, посягання на довкілля [8, с. 146]. Цей підхід знайшов своє відображення у постанові ПВСУ від 10 грудня 2004 р. № 17, у п. 9 якої зазначено, що заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК України або іншими статтями, якими передбачена відповідальність за вчинення злочинів проти власності [9]. Відповідно до аб. 5 п. 12 зазначено Постанови вилов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК кваліфікувати не можна. За наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватись як посягання на чужу власність [10].

Для розглядуваних злочинів проти довкілля суб'єкт є загальним з 16 років. Для злочинів проти власності суб'єкти також є загальними. Проте, для окремих злочинів передбачено зниження віку настання кримінальної відповідальності. Так, за крадіжку, грабїж, розбій, вимагання відповідальність за КК України настає з 14 років.

Суб'єктивні сторони як злочинів проти власності, так і злочинів проти довкілля можуть характеризуватися залежно від конкретного злочину як умислом, так і необережністю.

Необхідно відмежовувати склади злочинів, передбачених ст.ст. 239-1, 239-2 КК України від складів злочинів, передбачених ст.ст. 190, 191, 197-1 КК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [11]. Відповідно до ст. 79 ЗК України земельна ділянка - це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб [12].

Отже, за чинним законодавством земельні ділянки є майном, а тому можуть виступати предметом злочинів, у тому числі і злочинів проти власності.

Земельна ділянка, у тому числі водного фонду, може бути предметом таких злочинів проти довкілля, як незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України), а також незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України), а також таких злочинів проти власності, як шахрайство (ст. 190 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (191 КК України). Для правильної їх кваліфікації необхідно порівняти ці злочинні діяння та визначити ознаки, за якими їх можна відрізнити один від одного.

По-перше, ці злочини відрізняються за своїми об'єктами. Як зазначалося раніше, об'єктом злочинів проти власності, у тому числі і злочинів, передбачених ст.ст. 190, 191 КК України, є право власності, тобто відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном (рухомим та нерухомим). Об'єктом розглядуваних злочинів проти довкілля є встановлений порядок використання, відтворення та охорони земель. Предметом зазначених злочинів проти власності можуть бути земельні ділянки та їх компоненти, які визначені у вже згадуваній ст. 79 ЗК України. У ст. 239-1 та 239-2 КК України чітко визначено, що предметом цих злочинів є ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель (для ст. 239-2 КК України – ґрунтовий покрив земель тільки водного фонду).

Об'єктивна сторона ст. 239-1 та 239-2 КК України полягає у незаконному заволодіння поверхневим шаром земель. Об'єктивна сторона цих складів злочинів містить будь-які незаконні дії, що порушують умови зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту. Ці злочини є злочинами з матеріальним складом, тобто вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. Діяння щодо незаконного заволодіння ґрунтовим покривом земель необхідно кваліфікувати за ст. 239-1 КК України лише у тому випадку, коли воно створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду необхідно кваліфікувати за ст. 239-2 КК України лише, якщо таке заволодіння вчинено в особливо великих розмірах. Відповідно до Примітки до цієї статті КК України особливо великим розміром слід розуміти обсяг поверхневого (ґрунтового) шару земель, який становить більше ніж десять кубічних метрів [13]. Об'єктивна сторона шахрайства полягає у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою, а об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК України, полягає у привласненні чи розтраті чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало у її віданні, а ч. 2 ст. 191 КК України – у привласненні, розтраті або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем [13]. Ці злочини також є злочинами з матеріальним складом. Відмінність полягає у тому, що для злочинів проти власності не передбачено обов'язкового суспільного небезпечного наслідку, який зазначено у ч. 1 ст. 239-1 КК України. Також заволодіння земельними ділянками буде вважатися злочином проти власності і при вчиненні цих злочинів у розмірі, що не перевищують особливо великий за ст. 239-2 КК України. Вчинення шахрайства та привласнення за ст. 191 КК України в особливо великих розмірах складає особливо кваліфікований склад таких злочинів. До того ж, при вчиненні злочинів проти власності особливо великий розмір буде обраховуватися в певному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Суб'єктом злочинів, передбачених ст. 190, 239-1, 239-2 КК України, є загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16 років. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК України, може бути як загальний суб'єкт з 16 років, так і службова особа, проте суб'єктом за ч. 2 ст. 191 КК України може бути тільки спеціальний суб'єкт – службова особа.

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Суб'єктивна сторона розглянутих злочинів проти власності полягає у прямому умислі, а також характеризується наявністю корисливого мотиву та мети. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 239-1 КК України, характеризується складною формою вини (щодо діяння наявний умисел, а щодо суспільно небезпечних наслідків – необережність). Суб'єктивна сторона за ст. 239-2 КК України полягає в умисній формі вини. Для досліджуваних злочинів проти довкілля корисливий мотив та мета не є характерними.

Також багато спільних ознак мають склади злочинів, передбачених ст.ст. 239-1 та 239-2 КК України, та склад злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України.

Ці злочини мають різні об'єкти, про що йшла мова вище.

Предметом злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, є земельні ділянки усіх видів як такі. Предметом же досліджуваних злочинів проти довкілля є тільки ґрунтовий (поверхневий) шар землі (землі водного фонду для ст. 239-2 КК України). Під ґрунтовим шаром землі прийнято розуміти родючий шар.

Об'єктивна сторона цих злочинів проти довкілля була розглянута вище. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, полягає у самовільному зайнятті земельної ділянки. Під самовільним зайняттям земельної ділянки науковці пропонують розуміти будь-які дії особи, які свідчать про заволодіння та/або користування земельною ділянкою за відсутності прийнятого відповідно до законодавства рішення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування або державного органу приватизації про передачу у власність чи надання у користування земельної ділянки, або правочину, яким засвідчується перехід прав на земельну ділянку від попереднього власника чи землекористувача до особи, котра заволодіває земельною ділянкою, а так само за відсутності закону, рішення суду чи інших, передбачених законодавством юридичних фактів, які підтверджують виникнення в особи права власності чи користування земельною ділянкою [14, с. 9]. Самовільне зайняття земельної ділянки необхідно кваліфікувати за ст. 197-1 КК України тільки якщо ним завдано значної шкоди володільцю або власнику такої земельної ділянки. Значна шкода для даного злочину – це шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян (ч. 1 ст. 197-1 КК України).

Отже, необхідно зазначити, що розмежування складів злочинів, передбачених ст. ст. 239-1, 239-2 КК України від складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, мають відмінності за такими ознаками складу злочину: 1) основним безпосереднім об'єктом; 2) предметом; 3) об'єктивною стороною.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підбиваючи підсумки наведеному, слід вказати на наступне.

По-перше, слід звернути увагу на різноманітність механізмів впливу (посягання) на водні ресурси, що стосується складів злочинів проти власності. Це, у свою чергу, породжує складні, недостатньо вивчені на сьогодні та дискусійні проблеми кваліфікації цих злочинів та їх розмежування із суміжними злочинами. При їх вирішенні пропонується виходити з такого:

а) суміжними слід вважати злочини, склади яких мають схожі ознаки (загальні та латентні відмінні); функцію критеріїв розмежування мають відмінні ознаки;

б) алгоритм розмежування суміжних злочинів, що посягають на водні ресурси, зводиться до з'ясування змісту та співставлення відмінних ознак складів таких злочинів;

в) критеріями розмежування злочинів, що посягають на водні ресурси, та суміжних злочинів, враховуються відмінні ознаки, що характеризують предмет злочину, потерпілого, зміст суспільно небезпечного діяння, способу та обстановки вчинення діяння, як ознак об'єктивної сторони складів злочинів, мету та мотив вчинення деяких із названих злочинів.

Крім того, в окремих випадках проблеми кваліфікації названих злочинів та їх відмежування від суміжних злочинів пов'язані з конкуренцією окремих кримінально-правових норм. У зв'язку з чим потребують з'ясування ознаки складів злочинів як критеріїв розмежування, що передбачені так званими «конкуруючими кримінально-правовими нормами» (або, іншими словами, потребують співставлення ознаки складів суміжних злочинів та кримінально-правові норми, які перебувають у конкуренції між собою).

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Література

1. Кудрявцев, В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. - 2-е изд., перераб. и дополн. - М.: «Юристъ», 2001 - 301 с.
2. Фесенко, Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: монографія /Є. В. Фесенко. К.: Атіка, 2004. – 280 с.
3. Волинець, Р. А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: сучасний стан та перспективи удосконалення: монографія / Р. А. Волинець. - К., 2018. - 454 с.
4. Брич, Л. П. Розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.
5. Матвійчук, В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія / В. К. Матвійчук. - К., 2005. - 464 с.
6. Панов, М. Спірні питання відмежування злочинів проти власності від злочинів проти довкілля / М. Панов, П. Олійник // Юридична Україна. - 2013. - № 2. - С. 88-93.
7. Ляпунов, Ю. Отграничение хищений социалистического имущества от преступлений в области охраны природы / Ю. Ляпунов // Социалистическая законность. - 1973. - № 11. - С. 42–44.
8. Сирота, С. И. Преступления против социалистической собственности и борьба с ними. / С. И. Сирота. - Воронеж, 1968. - 230 с.
9. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля // URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Офіційний вісник України. 2013. №11. Ст. 461.
12. Земельний кодекс України від 25.10.2001 // Офіційний вісник України. 2001. №46. Ст. 2038.
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // URL: zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 25.11.2018).
14. Сівак, О. В. Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України): до проблеми об'єкта злочинного посягання / О. В. Сівак // Право і суспільство. - 2016. - № 6(2). - С. 167-172.

Надійшла 15.09.2018

Бібліографічний опис для цитування :

Берднік, І. В. Відмежування злочинів, що посягають на водні ресурси, від злочинів проти власності: проблеми кваліфікації / І. В. Берднік // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2018. – № 1 (4). – С. 35-40.